

УДК: 903.6

**ОДИН ДЕНЬ ІЗ ЖИТТЯ АРХЕОЛОГІВ НА КАМ'ЯНІЙ МОГИЛІ
(НОВОБУДОВНА МЕЛІТОПОЛЬСЬКО-ТЕРПІННІВСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ)**

Тарасенко І.Г.

(Інститут археології НАН України)

Статтю присвячено одному з цікавих моментів в історії унікальної пам'ятки природи та археології Кам'яної Могили, коли її відвідав відомий радянський режисер О.П. Довженко. У роботі використано матеріали Наукового архіву Інституту археології НАН України, які зокрема містили нову інформацію стосовно планів знесення пам'ятки та зведення на її місці Молочанського водосховища.

Ключові слова: Кам'яна Могила, О.П. Довженко, М.Я. Рудинський, Молочанське водосховище, 1950-ті рр., архівні матеріали, Мелітопольсько-Терпіннівська експедиція.

Кам'яна Могила — унікальна пам'ятка природи приазовських степів та первісної історії — розміщується на 18 км північніше Мелітополя, біля с. Терпіння Запорізької обл. У 1951 р. у зв'язку з будівництвом Молочанського водосховища Інститут археології АН УРСР організував на пам'ятці охоронні археологічні дослідження. Було створено Мелітопольсько-Терпіннівську експедицію на чолі з док. іст. наук М.Я. Рудинським. Зазначимо, що до 1951 р. Кам'яна Могила, не зважаючи на свою унікальність, не була належно досліджена: не існувало плану пам'ятки, не було зроблено детальної та повної фіксації її петрогліфів; О.М. Бадер розпочав цю роботу у 1930-х рр., але не завершив.

Згідно з планом будівництва Кам'яна Могила підлягала затопленню, бо потрапляла у тіло Молочанської греблі, на роботу археологам відводилось чотири роки. Крім пам'ятки планувалось затопити значну територію з численними пам'ятками давньої історії та сучасними населеними пунктами. Яскраві замальовки до масштабних «стройок комунізму» зробив у своєму щоденнику український режисер О.П. Довженко: «Поїхати неодмінно в Молочанськ. Написати оповідання про це місто, про людей цього міста. Місто йде під воду навіки. ... На початку мало хто в се вірив. ... Важко уявити

собі, що все, куди бачить око, опиниться під водою на дні водосховища. Аж ось сталася ухвала. Робота... Наближався кінець місту. Що з нього вивозять? Що беруть з собою в комунізм? Що лишається під водою. Що не потрібне для комунізму? Які будови, вузькі вулички, рундучки, — все старе, одноосібне. Могили старих людей і могили героїв. Людські почуття. ... Хто плакав, хто співав. З приводу чого сперечалися? І коли наповнилося море, і позначилися його нові береги — ніби й не було на світі Молочанська ніколи...» [1, с. 465].

Така склалась ситуація на початок 1951 р. Що правда вже у жовтні 1952 р. питання про знесення пагорба Кам'яна Могила та найближчих населених пунктів було зняте з порядку денного. Щодо причини цього рішення, найімовірніше, до нього підштовхнула значна вартість проекту. Непряме підтвердження цьому знову ж таки знаходимо у щоденнику О.П. Довженка: «*Годинна бесіда з т. Кузнєцом Я.М. Про два варіанти: 1) (прийнятий урядом); 2) Механічний (ідеї) 3) Другий дешевший на п'ять мільярдів. Без Молочанського водосховища*» [1, с. 556]. Наступний запис датований вереснем 1952 р. був таким: «*Дзвонив до Запоріжжя. Нема ні Бочкіна [директор Укрводбуду] ... ні Сімакова. Відомо вже, що Молочанського самогону не буде. ...* [1, с. 535].

НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

Зазначимо, що досі в літературі ми не знаходили інформації про те, хто, коли та з якої причини відминив нищення пам'ятки. Завдяки отриманим нами матеріалам цю прогалину певною мірою вдалося заповнити.

Але повернемося до 1951 р., коли Мелітопольсько-Терпіннівська експедиція розпочала свою роботу. Управління Укрводбуду виділило кошти на розкопки, що дало змогу запросити професійних геодезистів, художників,

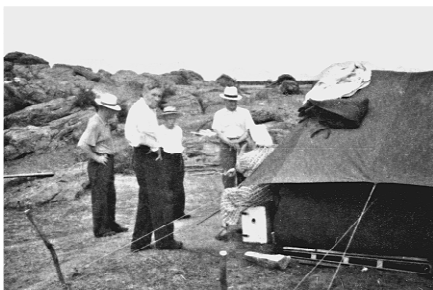

Фото 1. Фільмування Кам'яної Могили. Фото М.Л. Макаревича (НА ІА НАНУ, ф. ек. 1951/6).

скульпторів, мистецтвознавців. Для кращої фіксації первинного вигляду пам'ятки М.Я. Рудинський планував провести фільмування дослідницьких робіт. З цього приводу він надсилав запит до кіностудії. У перший тиждень експедиції пам'ятку відвідала знімальна група Київської кіностудії художніх фільмів (асист. реж. І.Н. Левченко та реж., оператор «Панфіловців» І.П.

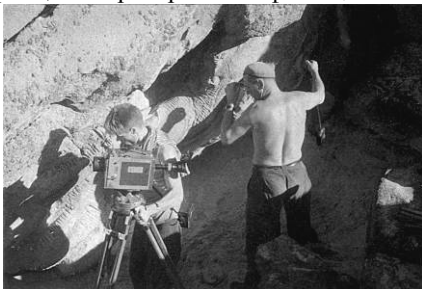

Фото 2. Приїзд кінорежисера О.П. Довженка з дружиною. Фото М.Л. Макаревича (НА ІА НАНУ, ф. ек. 1951/6).

Шматук), яка провела невелику зйомку (фото 1) за участі М.Я. Рудинського. Про долю зробленого тоді фільму згадує сестра дослідника Євгенія Яківна.

У одному зі своїх листів вона пише, що після смерті брата надала кінострічку московському телебаченню, звідки вона не повернулась [2, арк. 2]. Треба сказати, що експедиційні умови на Кам'яній Могилі були досить складними, особливо для М.Я. Рудинського, якому на той час виповнилось 64 роки та який мав проблеми зі здоров'ям. Пішки добиратись до Кам'яної Могили з найближчого села було досить далеко, експедиційної машини не було, домовлялись на місці: *«Трудности пребывания в Терпении (почта и телефон прекращают жизнь в 5 часов вечера!»)*

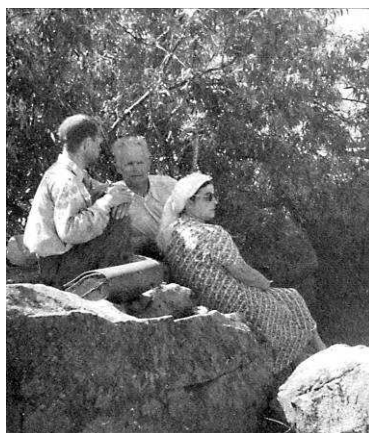

Фото 3. В.М. Даниленко із О.П. Довженком та Ю. Солнцевою біля каменя «стоп». Фото М.Л. Макаревича (НА ІА НАНУ, ф. ек. 1951/6).

обезоруживают. Мы живем в 6-ти км от места работы, приезжаем с работы с запаздыванием из-за машины, которую дает нам МТС, после 6 вечера, электрики вне центра нет, писать трудно...» [3].

Але не зважаючи на труднощі польового життя, які загалом завжди супроводжують археологів, траплялися у їх житті і неординарні події. Так, у 1951 р. Кам'яну Могилу відвідали режисер Олександр Довженко з дружиною Юлією Солнцевою. М.Я. Рудинський згадує про це так: *«До нас приїхав учора Олександр Петрович Довженко з дружиною Юлією Інполітовою... Вони їдуть до Каховки через Асканію Нову. Дуже приємна і культурна людина. Кам'яна Могила справила на*

нього дуже сильне враження, і він обіцяв приїхати ще раз» [4, арк. 9—10]. Гостювання О.П. Довженка на Кам'яній Могилі фіксують фото (фото 2; 3) та короткі відомості з польового щоденника М.Я. Рудинського. Відомому режисеру та його дружині провели екскурсію; серед представників Інституту археології були директор П.П. Єфименко, М.Я. Рудинський, В.М. Даниленко та ін. У своєму щоденнику Олександр Петрович записав кілька рядків про зустріч з археологами: «Обязательно в картине [мається на увазі фільм «Поема про море»] должны быть археологи и раскопки. Вспомнить и расписать подробно эту уникальную Каменную Могилу и ночь разговоров, и как доисторический учитель ловил мне ночью раков таким доисторическим способом. Подробно опи-

сать. Сравнить, как мой дед-кудесник ловил рыбу. Археологи нужны как носители призмь времени» [1, с. 466].

Протягом 1951—1956 рр. режисер регулярно приїздив до Нової Каховки і Каховської ГЕС. У його планах було створити фільм, присвячений цьому масштабному будівництву. Зрештою з'явився сценарій «Поєми про море», який згодом екранізувала дружина режисера.

Частиною експедиційного життя також ставали численні відвідувачі пам'ятки: місцеві жителі, школярі, студенти, учасники краєзнавчих гуртків і навіть мотопробігів; проводились екскурсії. Адже ці заходи були частиною пам'яткоохоронної роботи, започаткованої М.Я. Рудинським, що у подальшому дали свої плоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко А.П. Дневниковые записи. 1939—1956. — Харьков, 2013.
2. Звернення М.Я. Рудинського до школярів та ін. // НА ІА НАНУ. — Ф30. — № 97.
3. Лист М.Я. Рудинського від 15.07.1957 р. // НА ІА НАНУ. — Ф30. — Листування у справах Кам'яної Могили 1953—1957 рр. — №77/1.
4. Щоденник Мелітопольсько-Терпіннівської експедиції. М.Я. Рудинський // НА ІА НАНУ. — 1951/6. — зошит № 1, № 2.

Тарасенко І.Г. Один день из жизни археологов на Каменной Могиле (новостроечная Мелитопольско-Терпеньеvская экспедиция). *Статья посвящена одному из интереснейших моментов в истории уникального памятника природы и археологии Каменной Могилы, когда ее посетил известный советский режиссер А.П. Довженко. В работе использованы материалы, обнаруженные автором в Научном архиве Института археологии НАН Украины, в частности содержали новую информацию о планах сноса памятника и возведение на ее месте Молочанского водохранилища.*

Ключевые слова: Каменная Могила, А.П. Довженко, М.Я. Рудинский, Молочанское водохранилище, 1950-е гг., архивные материалы, Мелитопольско-Терпеньеvская экспедиция.

Tarasenko I.G. One day from the life of archaeologists at the Kamiana Mohyla (Melitopol-Terpinnivska expedition). *The article is devoted to one of the interesting moments in the history of the unique monument of nature and archaeology of the Kamiana Mohyla, when visited by well-known Soviet director O.P. Dovzhenko. The materials used in the work were discovered by the author at the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. They included, in particular, new information on plans for demolition of the monument and the construction of the Molochanskii reservoir in its place.*

Keywords: Kamiana Mohyla, O.P. Dovzhenko, M.Ya. Rudynskiy, Molochanske reservoir, 1950s, archival materials, Melitopol-Terpinnivska expedition.